

HANS SMOLENAARS

VERGILIUS

DE

TOEKOMST
VOLTOOID

VAN TROJE'S VAL TOT HET ROME VAN AUGUSTUS

De toekomst voltooid
Van Troje's val tot het Rome van Augustus

De toekomst voltooid

Van Troje's val tot het Rome van Augustus

Verleden, toekomst en heden in de gedichten van Vergilius

DR. J.J.L. SMOLENAARS

'Mantua schonk mij het leven, Calabrië roofde het weg; nu
Rust ik in Napels, bezong weiden, akkers en strijd'

Hilversum
Verloren

2023

Het drukken van deze uitgave werd financieel ondersteund door Antiek Toerisme

Dis Manibus

Afbeelding op het omslag: Ets naar het schilderij 'De Parnassus' van Raphaël (1511), door Agricola & Fontana. Bij Raphaël kijkt Vergilius naar links. Stampa et Ars, Mario Raffone, Napels.

ISBN 9789464550719

© 2023 Hans Smolenaars
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Tanja Stroopsma Hilversum
Opmaak: Rombus Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoud

Persoonlijke bibliografie	7
Voorwoord	11
Proloog	13
Deel I Inleiding	17
1 Het Griekse en Romeinse epos	19
2 Vergilius: leven en werk	35
3 De geschiedenis van Vergilius' tekst: 40 v.Chr.-400 n.Chr.	57
4 <i>Eclogae</i>	73
5 <i>Georgica</i>	83
6 <i>Aeneis</i>	93
7 <i>Appendix Vergiliana</i>	135
8 Wie schreef <i>Catalepton</i> 14?	139
Deel II Context en interpretatie	147
9 Historische achtergrond en <i>Res Gestae</i>	149
10 De Zwaan en de Bij. Poëtische idealen in Horatius' <i>Ode</i> 4.2	171
11 Schrijvers en intertekstualiteit	185
Deel III Afzonderlijke passages	201
<i>ECLOGAE</i>	
12 De vierde <i>Ecloga</i> : wie is het Kind?	203
13 <i>Ecloga</i> 4 in reactie op Catullus <i>carmen</i> 64	213
<i>GEORGICA</i>	
14 Literaire tuinen: de tuinman van Tarente in <i>Georgica</i> 4.125-146	227
15 Gouden Tijden	239
16 <i>Ni vis humana</i>	267
17 Vergilius' recitatie van de <i>Georgica</i> in Atella: fictie of werkelijkheid?	275
<i>AENEIS</i>	
18 De constructie van 'Troje' in Vergilius' <i>Aeneis</i>	293
19 De invloed van Polygnotus' schilderijen in Delphi op scènes in boek 2	307
20 Dido's vervloeking vervloeking de eed van Hannibal in boek 4	339
21 Landschap en poëzie: Lacus Avernus in boek 6	353
22 Wie is de zondaar in boek 6?	381
23 Een verontrustende scène uit het huwelijk van Venus en Vulcanus in boek 8	389

24	Een wandeling in het toekomstige Rome in boek 8	401
25	De dood van Pallas en van Turnus in de boeken 10 en 12	419
26	Purcell: Dido en Aeneas	445
	Bibliografie	457
	Verantwoording illustraties	471
	Noten	473

Persoonlijke bibliografie

De van * voorziene titels zijn gericht op het VWO-onderwijs.
[Hoofdstuk x] verwijst naar de – veelal bewerkte – versie in deze bundel.

- 1971 'Bibliografie Catullus', *Lampadion* 4, 126-131.
- 1972a 'Bibliografie Catullus', *Lampadion* 5, 84-97, 177-179.
- 1972b 'Over de relatie vorm-inhoud in Catullus' poëzie', *Lampas* 5, 222-241.
- 1975 **Basiswoordenlijst Latijn*, i.s.m. J.K.L. Babeliowsky, D. de Hengst, e.a., 's-Gravenhage.
- 1977 'Episoden en epische vergelijkingen in Statius' *Thebais* VII', in: *Apophoreta A.D. Leeman*, Amsterdam, 19-31.
- 1978a **Vocabularium Fundamentale. Grundwortschatz Lateinischer Schriftsteller* (bewerking in Duits van 1975), Frankfurt am Main.
- 1978b *'Ovidius, Ceyx en Alcyone (*Met.* XI 410-749)', i.s.m. D. den Hengst, e.a., *Lampas* 10, 153-188.
- 1981 **Nero en Agrippina, Een bloemlezing uit Tacitus' Annales XIII en XIV*, i.s.m. J. Babeliowsky, e.a., Muiderberg.
- 1982 'De verschrikkingen van de oorlog. Statius' verheerlijking van Vergilius' *Aeneis*', *Lampas* 15, 28-42.
- 1983 *P. Papinius Statius Thebaid. A commentary on Book VII, 1-451* [diss. UvA Amsterdam].
- 1986a 'Een vrouw met een tragisch verleden. Iocaste's optreden in Statius *Thebais* VII 470-533', *Lampas* 19, 272-287.
- 1986b Lemma 'Vergilius', in: *Woordenboek der Oudheid*, Bussum, 3266-3285.
- 1987a 'Het Boerenbedrijf en de Gouden Tijd. Poëtische landschappen in Vergilius' *Georgica*', *Lampas* 20, 69-85 [Hoofdstuk 15].
- 1987b 'Labour in the Golden Age. A unifying theme in Vergil's poems', *Mnemosyne* IV 40, 391-405.
- 1988a 'Ovidius' metamorfose van de literaire traditie', *Lampas* 21, 419-433.
- 1988b 'De weerloze dood van een priester van Bacchus. Statius *Th.* 7.649-87', in: A.M. van Erp Taalman Kip, D. den Hengst en J.J.L. Smolenaars (red.), *Propemptikon*, Amsterdam, 84-89.
- 1989a 'CPL 199 revised', *Mnemosyne* 42, 501-502, i.s.m. K. Worp.
- 1989b **Ovidius in de epische traditie* (CE-bundel Latijn 1990), i.s.m. M.M. van Assendelft, e.a., Amsterdam.
- 1991a 'Quellen und Rezeption. Die Verarbeitung Homerischer Motive bei Valerius Flaccus und Statius', in: M. Korn en H.J. Tschiedel (red.), *Ratis omnia vincet. Untersuchungen zu den Argonautica des Valerius Flaccus*, Hildesheim, 57-71.
- 1991b Herdruk van 'Catullus' (1972b) in: H.-J. van Dam (red.), *Langer dan één eeuw. Over Catullus*, Leiden, 68-88.
- 1991c **Catullus & Horatius. Een bloemlezing*, i.s.m. D. den Hengst, e.a., Leiden.
- 1993a 'De dood van Pallas en van Turnus in Vergilius' *Aeneis* (X en XII). De sturende invloed

- van het Homerische model', *Lampas* 26, 332-355 [Hoofdstuk 25].
- 1993b 'De Zwaan en de Bij. Poëtische idealen in Horatius *Ode* IV 2', *Frame* 8, 113-125 [Hoofdstuk 10].
- 1994a *Statius Thebaid VII. A Commentary*, Leiden/Boston.
- 1994b 'Hector's Death and Augustan Politics', in: J.M. Bremer, Th.P.J. van den Hout en R. Peters (red.), *Hidden Futures. Death and Immortality in Ancient Egypt, Anatolia, the Classical, Biblical and Arabic-Islamic World*, Amsterdam, 125-149.
- 1995a 'Schrijvers en intertekstualiteit', *Lampas* 28, 176-184 [Hoofdstuk 11].
- 1995b 'Gerard Lairesse en de Vaticaanse Vergilius (Vat. lat. 3225)', *Lampas* 28, 185-188.
- 1995c 'Hels paleis. De typologie van de *locus horridus* in Seneca's *Thyestes*', in: A.M. van Erp Taalman Kip en I.J.F. de Jong (red.), *Schurken en schelmen. Cultuurhistorische verkenningen rond de Middellandse Zee*, Amsterdam, 121-138.
- 1995d 'De dood van Pallas en van Turnus in Vergilius' *Aeneis* X en XII' (gewijzigde versie van 1993a), in: R. van der Paardt (red.), *Winnaars en verliezers. Een bundel artikelen over P. Vergilius Maro*, Leiden, 172-202.
- 1995e **Tantae molis erat... Vergilius' Aeneis, een Romeins epos* (CE-bundel 1996), i.s.m. H. Bremer, e.a., Lunteren.
- 1996a *Seneca Agamemnon* (vertaling), i.s.m. M. de Bakker en D. den Hengst, Amsterdam.
- 1996b 'On went the steed, on went the rider', in: R. Risselada, J.R. de Jong en A.M. Bolkestein (red.), *On Latin. Linguistic and literary studies in honour of Harm Pinkster*, Amsterdam, 151-162.
- 1996c 'The Literary Tradition of the *locus horridus* in Seneca's *Thyestes*', Krakau (uitgebreide versie van 1995c).
- 1996d 'Winter in Scythië, Vergilius G. III 349-383' (vertaling), *Armada* 1.4, 59-62 [Hoofdstuk 14].
- 1997 'Lake Avernus, The "Birdless Place". Poetic licence or carbon dioxide?', *Class. Cracoviensia* III, 145-156.
- 1998a 'The Vergilian Background of Seneca's *Thyestes* 641-682', *Vergilius* 44, 51-65.
- 1998b *Oud Geluk, Plato, Vergilius, Ovidius e.a. over liefde, lust en leven*, i.s.m. H.-J. van Dam, Amsterdam.
- 1999 'Landschap en poëzie. Vergilius *Aeneis* 6.1-242', *Lampas* 32, 79-198 [Hoofdstuk 21].
- 2000a 'Human Response to Etna Volcano during the Classical Period', in: W.G. McGuire, D.R. Griffiths, P.L. Hancock en I.S. Stewart (red.), *The Archeology of Geological Catastrophes*, Geological Society of London, 171, 179-189, i.s.m. D.K. Chester, A.M. Duncan, J.E. Guest en P.A. Johnston, Londen.
- 2000b *Fatale Vrouwen, Euripides, Ovidius, Tacitus e.a. over macht, moed en overspel*, i.s.m. H.-J. van Dam, Amsterdam.
- 2001a *Klassiek Toerisme*, i.s.m. H.-J. van Dam, Amsterdam.
- 2001b 'Statius *Theb.* 2.496-523. The poet at work', in: A.P. Orbán en M.G.M. van der Poel (red.), *Ad Litteras. Latin Studies in Honour of J.H. Brouwers*, Nijmegen, 241-257.
- 2002a 'Met de Vu naar de Hel. Vergilius *Aeneis* 6.1-242', *Dialogo* 5, 44-54.
- 2002b 'Troje in Vergilius' *Aeneis*. De constructie van de Trojaanse herkomst van het Imperium Romanum', *Hermeneus* 74 (2002) 299-311 [Hoofdstuk 18].
- 2003a 'A tale of "Sweet Terror". Salmacis in Ov. *Met.* 4.285-388', in: J. Styka (red.), *The Myth in the ancient Literature, Classica Cracoviensia* VII 2002, Krakau.
- 2003b *In Morpheus' armen. Dromen met Ovidius, Plato en Homerus*, i.s.m. H.-J. van Dam, Amsterdam.

- 2004a 'La sfinge in Stat. *Theb.* 2, 496-523. Un'analisi intertestuale', in: P. Esposito en E.M. Ariemma (red.), *Lucano e la Tradizione dell'epica Latina, Atti del Convegno Internazionale di Studi Fisciano-Salerno 19-20 ottobre 2001*, Napels, 69-83.
- 2004b 'Littéraire tuinen. Romeinse dichters in de natuur', *Hermeneus* 76, 123-129 [Hoofdstuk 14].
- 2004c 'Een verontrustende scène uit het huwelijk van Venus en Vulcanus. Vergilius *Aen.* 8.370-415', *Lampas* 37, 242-249 [Hoofdstuk 23].
- 2004d 'Lofzang op een Romeinse snelweg. Statius *Silv.* IV 3', *Lampas* 37, 122-142.
- 2004e 'Hermaphroditus en Salmacis. Het vrouwelijk perspectief in Ovidius *Met.* 4.285-388', in: G.J. Boter (red.), *VCN Nazomerconferentie 2004*.
- 2005a 'Perverse liefde. Salmacis in Ovidius' *Met.* 4.285-338', *Lampas* 38, 34-50.
- 2005b 'Una cena perturbadora do casamento de Vênus e Volcano (l' "Eneida" VIII 370-415)', *Letras Clássicas* (Univ. Sao Paulo) 5, 131-142.
- 2005c 'Beeldvorming van Hannibal, van Livius tot Victor Mature', *Lampas* 38, 347-364 [Hoofdstuk 20].
- 2006 'Ideology and Poetics along the Via Domitiana. Statius *Silv.* 4.3', in: R. Nauta, H.-J. van Dam en J.J.L. Smolenaars (red.), *Flavian Poetry*, Leiden, 223-244.
- 2008a Recensie: Karla F.L. Pollmann, *Statius Thebaid 12. Introduction, Tekst and Commentary* (2004), *Class. Review* 58, 159-161.
- 2008b 'Statius *Thebaid* I.72. Is Jocasta Dead or Alive? The tradition of Jocasta's suicide in Greek and Roman drama and in Statius' *Thebaid*', in: J.J.L. Smolenaars, H.-J. van Dam en R. Nauta (red.), *The Poetry of Statius*, Leiden, 215-239.
- 2008c 'Een wandeling in het toekomstige Rome. Vergilius *Aeneis* 8.306-69', *Amore Romae* XI 73-123.
- 2008d 'Signalementen, Rome in tekst en beeld', *Lampas* 41, 274-282, i.s.m. J.A.R. Kemper.
- 2010 'Een wandeling in het toekomstige Rome. Vergilius *Aeneis* 8.306-69', in: C. Hupperts en E. Jans (red.), *Laus Romae. Hoofdstukken uit de geschiedenis van Rome*, Leeuwarden, 7-21 [Hoofdstuk 24].
- 2013 'De tragedies van Seneca', in: *Toneel in de Oudheid, Hermeneus Jubileumboek*, 106-117.
- 2014 Recensie: Laura Micozzi, *Il catalogo degli eroi. Saggio di commento a Stazio Tebaide 4, 1-344* (2007), *Gnomon* 86, 124-129.
- 2017 'The Historical Truth of Vergil's Recitation of the *Georgics* at Atella (VSD 27)', in: A. Powell en P.R. Hardie (red.), *The Ancient Lives of Virgil. Literary and historical studies*, Swansea, 153-173 [Hoofdstuk 17].

Voorwoord

Ruim zestig jaar heb ik mij intensief bezig kunnen houden met de gedichten van de Romeinse dichter Publius Vergilius Maro, die gedurende ruim 2000 jaar in de westerse wereld onafgebroken tot op heden wordt gelezen en bestudeerd. In de klassieke oudheid was de vraag wie de 'beste' dichter is, Homerus of Vergilius, een geliefd onderwerp voor geleerde discussies. Quintilianus (35-100 n.Chr.), citeert het volgende elegante antwoord van zijn leermeester Domitius Afer op deze vraag: 'Vergilius staat op de tweede plaats, maar hij staat dicht bij de eerste [Homerus] dan bij de derde plaats' (*I.O.10.85*, vertaling Gerbrandy).

Voor mijn eindexamen (1961) lazen wij delen van de *Aeneis*, zonder veel toelichting van de leraar. Pas tijdens mijn studie Klassieke Talen aan de Universiteit van Amsterdam (1961-1968) kreeg ik informatie over de historische en literaire achtergronden van dit epos, uit de onvolprezen Oxford-commentaren van R.G. Austin. De colleges van prof. A.D. Leeman leerden mij Latijnse teksten te analyseren en te interpreteren vanuit de vragen: 'wat staat er precies', 'hoe staat dat er' en 'waarom staat het er zo?'. Mijn liefde voor de Latijnse literatuur werd verder gestimuleerd door de indertijd baanbrekende werken van Gordon Williams (*Tradition & Originality*, 1968) en Francis Cairns (*Generic Composition*, 1972). De colleges van prof. J.C. Kamerbeek en de daaraan verbonden uitvoerige leatuurprogramma's boden mij de gelegenheid ook de Griekse literatuur, met name Homerus en de tragedies, te leren kennen en waarderen. Tijdens mijn jaren als universitair (hoofd)docent heb ik steeds meer leren inzien hoe sterk de invloed van de Griekse literatuur is geweest op Latijnse dichters als Vergilius, Horatius, Ovidius en Statius. Ik ben er dan ook van overtuigd dat de interpretatie van deze Latijnse dichters zonder enige achtergrondkennis van de Griekse literatuur niet mogelijk is en ik hoop dat de hierna volgende hoofdstukken aan deze kennis zullen bijdragen.

Enkele jaren geleden besloot ik mijn eerder verschenen artikelen over Vergilius te bundelen in het boek dat nu tot stand is gekomen. Een aantal hoofdstukken is eerder verschenen in tijdschriften als *Mnemosyne*, *Hermeneus* en *Lampas* (zie hiervoor mijn persoonlijke bibliografie). Niet eerder gepubliceerd werden de hoofdstukken 8 (*Catalepton* 14), 12 (Wie is het 'Kind?'), 13 (*Ecloga* 4 in de context van Catullus *carmen* 64), 19 (Polygnotus' schilderijen in Delphi) en 22 (Wie is de Zondaar in *Aeneis* 6.621-622?). Een deel van het hier verzamelde materiaal is voortgekomen uit de colleges die ik in de afgelopen vijftig jaar heb mogen verzorgen aan de UvA, uit mijn lezingen voor de *Post Academiele Vorming*, het *Nederlands Klassiek Verbond*, mijn cursussen voor het *Hoger*

Onderwijs voor Ouderen geduren de 25 jaar en 'De Muzen op Zondag' in het RMO in Leiden. Een deel komt voort uit mijn voordrachten bij congressen voor onder andere de *American Philological Association* in Amerika en de *Vergilian Society* in Cuma en uit cursussen aan de universiteiten van Lublin, Boedapest en Pennsylvania. Dit materiaal heb ik bij het samenstellen van deze collectie veelal uitgebreid en aangepast aan mijn voortgeschreden inzicht, alsook naar ik hoop toegankelijker gemaakt voor een grotere groep lezers dan het oorspronkelijk beoogde publiek van professionele classici, vooral door alle Griekse en Latijnse teksten zowel in vertaling als in de oorspronkelijke taal aan te bieden. De lezer hoeft mij nu niet alleen op mijn woord te geloven, maar kan ook steeds controleren waarop mijn beweringen zijn gebaseerd.

De kritische vragen en opmerkingen van studenten, cursisten en reizigers met mijn organisatie Antiek Toerisme hebben mij altijd gestimuleerd mijn opvattingen te preciseren en/of aan te passen. Ik ben hun daarvoor zeer erkentelijk. Ook ben ik veel dank verschuldigd aan de collega's en vrienden die delen van dit boek kritisch hebben gelezen en van hun opmerkingen hebben voorzien. Ik noem van hen bij naam Harm Pinkster†, Daan den Hengst, Fanny Struyk, Pieter van den Broek, Stephen van Beek, Pjotr Israëls, Kees Adolfsen, Eric Tasseron en Dick de Kreuk. Speciale dank ben ik verder verschuldigd aan Henk Wesselius en aan Cornelis van Tilburg, die met veel ervaring de door mij aangeleverde versies van dit boek steeds geduldig heeft aangepast, mijn talloze correcties heeft geredigeerd en doorgevoerd en mij met zachte hand tot voltooiing heeft gedwongen. Ik dank in de persoon van Christoph Pieper de Leidse Opleiding GLTC/Classics and Ancient Civilisations, die mij deze royale ondersteuning in de persoon van Cornelis heeft willen geven. Mijn kleindochter Mara Burgstede heeft bij haar *close reading* van de gehele tekst de leesbaarheid ervan aanzienlijk verbeterd. Het spreekt vanzelf dat mogelijk resterende fouten en onjuistheden uitsluitend mijn eigen verantwoordelijkheid zijn.

Ik dank de volgende uitgeverijen voor hun toestemming te citeren uit de vertalingen van Vergilius *Bucolica* (Primavera), *Georgica* en Lucretius (Historische Uitgeverij), Hesiodus (Dimensie), Homerus (Martinus Nijhoff), Apollonius van Rhodos en Pausanias (Athenaeum-Polak & van Gennip), mijn artikelen in *Lampas* (Verloren; AP). Ik dank verder uitgever Thys VerLoren van Themaat voor zijn geduldige en deskundige begeleiding bij de uitgave van dit boek.

Tenslotte, bovenal dank ik mijn partner Fanny Struyk voor haar bereidheid jarenlang onze reizen – zowel samen alsook in het kader van Antiek Toerisme – in de voetsporen van Vergilius te ondernemen, voor het geduld waarmee zij steeds weer de discussies over wat mij bij Vergilius bezighield vanuit haar bezonnen deskundigheid gevoerd heeft, en voor de wijze waarop ze mij van begin tot eind bij het schrijven van dit werk heeft gesteund en mij de vrijheid heeft gelaten een groot deel van ons leven gedurende de afgelopen jaren hieraan te besteden. Kort samengevat: Fanny sine qu a non.

Proloog

Op 22 september 19 v.Chr. stierf Publius Vergilius Maro in Brundisium (modern Brindisi), na zijn vrienden tevergeefs te hebben gevraagd om zijn nog niet voltooide epos *Aeneis* te verbranden. Nu, ruim 2000 jaar na zijn dood, hebben zijn gedichten *Eclogae*, ‘Herderszangen’, *Georgica*, ‘Het Boerenbedrijf’ en vooral de *Aeneis* nog niets van hun roem verloren. De *poeta maximus* (‘grootste dichter’) van de Romeinse oudheid, de ‘Magiër’ van de middeleeuwen, Dante’s ‘maestro’ en T.S. Eliots ‘our classic, the classic of all Europe, is Virgil’ (in *What is a Classic?*, 1944) is gedurende al die eeuwen onveranderlijk, zij het op wisselende gronden, tot de top van de wereldliteratuur gerekend. In Nederland getuigen de vertalingen van de *Aeneis* door Piet Schrijvers (1996 en later), Marietje d’Hane Scheltema (2000) en Henk Schoonhoven (2003) van de grote belangstelling die men bij het lezerspubliek veronderstelt. De vakwetenschappelijke belangstelling voor Vergilius is overstelpend. De Engelse ‘Virgil Society’ en de ‘Vergilian Society of America’ publiceren beide een speciaal aan Vergilius gewijd tijdschrift. De zes delen van de monumentale Italiaanse *Enciclopedia Vergiliana* (1984-1991) vormen een schitterend eerbetoon, dat op deze schaal behalve aan Vergilius nog slechts aan zijn bewonderaar Dante (*Dantesca* 1970-1978) en aan zijn collega-dichter Horatius (*Oraziana* 1996-1998) te beurt is gevallen. Met de edities van en studies over Vergilius’ gedichten kan een royale bibliotheekzaal worden gevuld, zoals men kan zien in de *Biblioteca Vergiliana* in Vergilius’ geboorteplaats Mantua, terwijl de collectie daar toch vooral tot Italiaanstalige uitgaven is beperkt. In Nederland is de *Aeneis* een vast onderdeel van de cyclus van Latijnse auteurs bij het landelijk CE-examen Latijn. Bij dit examen worden de teksten nog altijd – ook weer in 2025 – voor een deel in het Latijn gelezen, hetgeen in Europa en Amerika inmiddels vrijwel uniek is.

Veel vertaalde Griekse en Romeinse teksten zijn voor niet-classici redelijk goed te begrijpen, ook zonder uitvoerige achtergrondinformatie. Homerus’ *Odyssee*, de tragedies van Euripides en de *Metamorfosen* van Ovidius zijn tot op zekere hoogte direct te appreciëren. Vergilius’ poëzie echter is complexer dan de meeslepende zwerftocht van Odysseus, de tijdloze conflicten in de tragedies of een bonte reeks fascinerende gedaanteverwisselingen. Voor een goed begrip van Vergilius’ geëngageerde gedichten is kennis van de historische context een noodzakelijke voorwaarde. De sterke betrokkenheid van de dichter bij de politieke en sociale chaos tijdens de burgeroorlog die volgt op de moord op Caesar (44 v.Chr.) en de vooruitwijzingen in vooral de *Aeneis* naar de ideologische keuzes die bij de overgang van de republiek naar het principaat van keizer Augustus gemaakt moesten worden, maken het onmogelijk deze gedichten als ‘autonome’ literaire producten los van de tijd van hun ontstaan te lezen.

Zoals uit mijn persoonlijke bibliografie blijkt, heb ik mij in de afgelopen vijftig jaar in toenemende mate gericht op het naar mijn overtuiging bewust geconstrueerde web van verwijzingen naar eerdere Griekse en Romeinse teksten in Vergilius' poëzie. De basis voor deze intertekstuele benadering is al gelegd door Macrobius (rond 400 n.Chr.) en werd voortgezet in het magistrale boek van Gerald Knauer, *Die Aeneis und Homer* (1964). Knauer concentreerde zich hierbij vooral op Vergilius' ontleningen aan Homerus. Ik geef een uitgewerkt voorbeeld van deze benadering in hoofdstuk 25 ('De dood van Pallas'). Zoals Macrobius al heeft opgemerkt, ontleende Vergilius ook regelmatig formuleringen en concepten aan andere auteurs, zoals Hesiodus, Euripides, Apollonius en Lucretius. Hiervan geef ik voorbeelden in de hoofdstukken 18, 19, 21 en 25. In mijn dissertatie (1983) en vooral in mijn commentaar op Statius *Thebaid* VII (1994) heb ik deze benadering van 'multiple imitation' verder uitgewerkt en met behulp van de inmiddels beschikbare digitale databases zoals die van Hewlett-Packard van een meer objectieve basis kunnen voorzien. Dit type benadering heeft geleid tot een stroom van publicaties in binnen- en buitenland, waaronder in Nederland de dissertaties van Sharon Voeten (1987), Jörn Soerink (2014), Michiel van der Keur (2015) en Pieter van de Broek (2021), en tot de congressen over *Flavian Poetry*, georganiseerd in samenwerking met Ruurd Nauta (RUG) en Harm-Jan van Dam (VU) en gepubliceerd door Brill (2006) en (2008). Evenals bij de Flavische dichters Lucanus, Seneca, Valerius Flaccus en Statius, veronderstelt Vergilius' integratie van veel Griekse en Romeinse literatuur, zoals van Homerus' *Ilias* en *Odyssee* in de *Aeneis*, van Hesiodus' *Werken en Dagen* in de *Georgica* en van Theocritus' *Idyllen* in de *Eclogae*, bij de lezer kennis van deze literaire 'modellen' om het spel met vorm, inhoud en ideologie te herkennen en te interpreteren.

Naast mijn belangstelling voor dit intertekstuele karakter van Vergilius' poëzie, heb ik vrijwel alle door hem genoemde locaties bezocht. In strijd met veel moderne opvattingen over 'de autonomie' van het literaire werk, ben ik overtuigd geraakt van het nut van dit cultureel toerisme. Waar Ovidius de achtervolging van Daphne door Apollo situeert is onbelangrijk voor de interpretatie van dat intrigerende verhaal. Maar waar precies het Griekse scheepskamp lag in de *Ilias* zou ik best graag willen weten. Vergezeld door groepen gemotiveerde medereizigers en deskundig gesteund door aanvankelijk Sjef en Carla Kemper, later door Patrick Gouw, hebben Fanny Struyk en ik in de afgelopen 25 jaar met onze organisatie Antiek Toerisme nog bestaande locaties als Troje, Delphi, Actium, Cuma en het 'centro storico' in Rome bezocht en met de teksten in de hand bestudeerd. Zonder deze confrontaties was ik nooit tot mijn reconstructies van Aeneas' bezoek aan de Sibylle in Cuma (hoofdstuk 21) en van zijn wandeling door Rome (hoofdstuk 24) gekomen, en zou ik in beide gevallen de geïmpliceerde lofprijzingen op Augustus hebben gemist. Ook Lacus Avernus zou dan de terechte beschuldiging van het oorspronkelijk giftige verleden nog steeds onder het mom van 'dichterlijke vrijheid' hebben kunnen weerleggen.

Verder analyseer ik als derde rode draad de wijze waarop Vergilius in zijn drie gedichten min of meer expliciet verwijst naar een gedroomde toekomst onder Octavianus: de jongeman (*iuvenis*) in de eerste *Ecloga* en het 'Kind' in de vierde; 'Caesar' in

het proemium (vs 25) van *Georgica* boek 1 en het gebed 'weerhoudt althans deze jongeman er niet van deze ontwrichte generatie te hulp te komen' (*hunc saltem everso iuvenem succurere saeclo | ne prohibete*, vs 500) aan het eind daarvan; expliciet in de *Aeneis* in met name de boeken zes en acht. In de *Aeneis* wordt de geschiedenis van 'de Nacht van Troje' tot 'de dood van Turnus' verteld vanuit het verleden van die vertelde tijd. De vele voorspellingen die in dat verleden worden gedaan zijn in de actualiteit van Vergilius' eigen tijd inmiddels grotendeels in vervulling gegaan. Met andere woorden: het heden van Augustus' heerschappij is de voltooid toekomst die in het verleden werd voorspeld. Naast de komst van Octavianus Augustus is een belangrijk thema in deze voorspellingen de terugkeer van de Gouden Tijd: Octavianus' overwinning bij Actium in 31 v.Chr. markeert het einde van het IJzeren tijdperk en de overgang naar de nieuwe Cyclus, die begint met opnieuw een Gouden Tijd. In deze unieke voorstelling van een herhaling van de Gouden Tijd, en wel onder Augustus, zijn beide thema's onlosmakelijk met elkaar verbonden, met als resultaat de door Jupiter aangekondigde Pax Augusta, onbegrensd in tijd en macht (*Aeneis* 1.278f.).

De dichter W.H. Auden heeft kritiek op de door hem veronderstelde conclusie van Vergilius dat met Actium en Augustus daadwerkelijk een abrupt einde zou zijn gekomen aan alle oorlogen en ellende, die sindsdien toch echt wel werkelijkheid zijn geworden: No, Virgil, No: W.H. Auden, 'Secondary Epic', 1959:

Not even the first of the Romans can learn
 His Roman history in the future tense,
 Not even to serve your political turn:
 Hindsight as foresight makes no sense.
 How was your shield-making god to explain
 Why his masterpiece, his grand panorama
 Of scenes from the coming historical drama
 Of an unborn nation, war after war,
 All the birthdays needed to preordain
 The Octavius the world was waiting for,
 Should so abruptly, mysteriously stop,
 What cause could he show why he didn't foresee
 The future beyond 31 B.C.

Volgens Auden in het vervolg op de hier geciteerde verzen had Vergilius toch zeker ook moeten voorspellen: 'Alaric has avenged Turnus' en had hij moeten verwijzen naar de laatste keizer, Romulus Augustulus: 'The names predestined for the Catholic boy / Whom Arian Odovacer will depose'. De *Aeneis* is volgens hem dan ook: 'the composition / Of a down-at-heels refugee rhetorician / With an empty belly, seeking employment'. Dit veronderstelde abrupte einde wordt echter door Vergilius nergens als zodanig vermeld. Wel lees ik een waarschuwing voor verdere strijd in Turnus' laatste woorden, het open einde van de *Aeneis* (zie hoofdstuk 25). Ik kan mij ook goed voorstellen dat je aan het eind van 70 jaar burgeroorlog niet alvast een nieuwe reeks oorlo-

Publius Vergilius Maro (70-19 v.Chr.) behoort met zijn gedichten *Herderszangen*, *Boerenbedrijf* en *Aeneis* tot de top van de westerse literatuur, in het gezelschap van Homerus (eind 9^e/8^e eeuw v.Chr.) en Dante (rond 1300). Kort voor zijn dood vroeg Vergilius zijn vrienden Varius en Tucca om zijn nog onvoltooide *Aeneis* te verbranden. Tevergeefs, het epos is door hen kort na zijn dood op verzoek van keizer Augustus uitgegeven en wordt evenals de twee andere gedichten sindsdien tot op heden onafgebroken gelezen en bestudeerd. In 2025 is de *Aeneis* wederom het onderwerp van het Centraal Examen Latijn.

Vergilius stond dicht bij de politieke en sociale chaos na de moord op Caesar (44 v.Chr.) en zag van nabij de ideologische veranderingen van de Republiek naar het Principaat van keizer Octavianus Augustus (vanaf 27 v.Chr.). Vooral in de *Aeneis*, over de lotgevallen van de Trojaan Aeneas in de 11^e eeuw v.Chr., wordt systematisch vooruit gewezen naar de verre toekomst van het Principaat van Augustus, de toekomst die inmiddels voor hemzelf en voor zijn (lezers)publiek in het actuele heden was voltooid.

Deze bundel bevat historische, archeologische en literaire beschouwingen over een aantal sleutelpassages in Vergilius' gedichten. Zo blijkt de giftige damp uit Lacus Avernus werkelijkheid te zijn geweest, heeft Vergilius kennis van de beroemde fresco's van Polygnotus in Delphi, en blijkt de Wandeling van Aeneas in het nog lang niet-bestaande Rome een lofzang te zijn op de bouwactiviteiten van Augustus. Ruim aandacht wordt ook besteed aan de vele intertekstuele verwijzingen naar vooral Homerus, Hesiodus, Catullus en Lucretius. Het herkennen van 'imitatio' van deze bewonderde voorgangers helpt ons de betekenis van Vergilius' teksten beter te begrijpen.

Na ruim 2000 jaar hebben Vergilius' gedichten nog niets van hun roem verloren. Om de lectuur voor een groter publiek mogelijk maken is in deze bundel naast de originele Griekse en Latijnse teksten ook steeds de vertaling daarvan opgenomen.

Dr. Hans Smolenaars (1943) was hoofddocent Klassiek Latijn aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn opus magnum is *Statius Thebaid VII* (1994). Daarnaast publiceerde hij onder andere over Ovidius, Lucanus en de tragedies van Seneca.

